

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Tofteryds kyrkogård

*Tofteryds socken i Vaggeryds kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

Rapport och foto: Robin Gullbrandsson
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Marita Axelsson

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2007

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Inventeringens uppläggning	5
Allmän kyrkogårdshistorik	7
Sammanfattande beskrivning	9
Tofteryds kyrkogård	10
Kyrka och kyrkomiljö	10
Kyrkogårdens historik	11
Händelsehistorik	12
Beskrivning av kyrkogården idag	14
Allmän karaktär	14
Omgärdning	14
Ingångar	14
Vegetation	15
Gångsystem	15
Gravvårdstyper	15
Beskrivning av enskilda kvarter	16
Kvarter A-H	16
Allmän karaktär	16
Gravvårdstyper	16
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	17
Kvarter I-M	17
Allmän karaktär	17
Gravvårdstyper	17
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	19
Kvarter N	19
Allmän karaktär	19
Gravvårdstyper	19
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	19
Kvarter O-X	20
Allmän karaktär	20
Gravvårdstyper	20
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	21
Bod	22
Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet	22
Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:	23
Referenser	24
Arkiv	24
Tryckta källor	24
Tekniska och administrativa uppgifter	24

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Växjö stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2006 och det beräknas avslutas under år 2008. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna som är i drift samt ödekyrkogårdar. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

Den stiftsövergripande inventeringen syftar till att lyfta fram kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning av de olika kvarteren, fotografier och en kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (genom kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. I möjligaste mån har också samfälligheternas eller församlingarnas egna arkiv använts. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från befintlig litteratur däribland hembygdslitteratur. Äldre fotografier har också använts för att kunna tolka händelser i kyrkogårdens historia. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Växjö stift, respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrkogård görs en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande beskrivning av kyrkogården och samtliga kvarter. Vidare görs kulturhistoriska bedömningar över varje kvarter och en sammanfattande över hela kyrkogården där de kulturhistoriska värdena lyfts fram. ,

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med representanter från Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings, Kalmars och Kronobergs län samt läns museerna i Kalmar och Växjö. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd som påverkar det kulturhistoriska värdet skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen. Varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Robin Gullbrandsson vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Allmän kyrkogårdshistorik

Så gott som alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen. I de flesta fall betyder det att de är medeltida och efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de också fortfarande i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravnings seder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hör även stigluckan som både hade en symbolisk som praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man fortsatte dock den förkristna sedvänjan att gravsätta folk efter deras gårds- eller bytillhörighet, antingen i smala tegar eller i kvartersliknande grupper. Till ovanligheterna hörde att man satte en vård över graven, som istället endast markerades av en jordhög. Om en vård sattes upp var den av trä, undantagsvis av sten eller smide. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården på ett nyttobetonat sätt, nämligen som betesmark. Det ingick troligen i många klockares löneförmåner att ha sina djur betandes på kyrkogården.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett börjar förnyelsen under 1800-talets början men ännu i början av 1900-talet kan man se en typisk medeltida karaktär på många landsortskyrkogårdar. Förnyelsen börjar i städerna, genom att gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjuds av hygieniska skäl. Enligt en kunglig förordning från 1815 måste begravingar innanför stadskärnan upphöra och begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – anläggas utanför stadsbebyggt område. Vidare skulle staten genom Överintendentsämbetet ansvara för att de blev prydligt och hälsosamt anlagda. Runt om i landet anläggs begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anläggs med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I de arkitektoniskt anlagda begravningsplatserna exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man hörde till ersattes nu av så kallade köpegravar och allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som ville och hade förmåga att köpa sin gravplats både fick en större sådan för hela sin familj och en bättre placering utmed gångar eller nära entréerna.

Köpegravarna anlades med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgärdningar. Andra begravdes kostnadsfritt utmed den allmänna linjen där man gravsattes i en kronologisk ordning, tätt intill den som hade begravts före och oberoende om ens man eller hustru eller övrig familj låg på annan plats. Gravvårdarna var oftast mycket små och oansenliga.

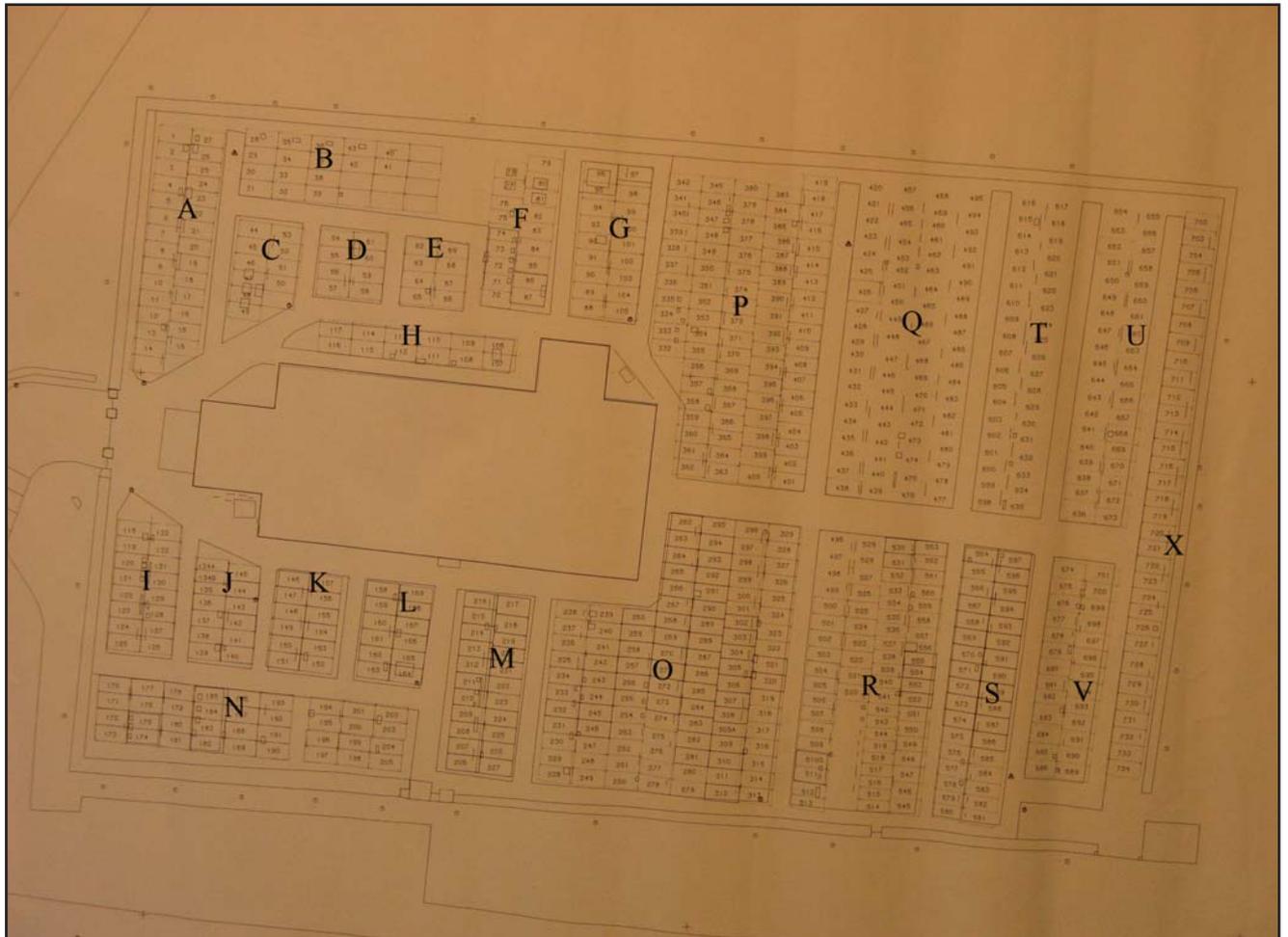
Trädkransen introduceras först på städernas begravningsplatser men når under 1800-talets slut även allt fler landsortskyrkogårdar. Då introduceras också de typiska sorgeträden med hängande växtsätt. I början av 1900-talet planläggs även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglar ett socialt uppdelat samhälle. Företeelsen levde kvar till in på mitten av 1900-talet (upphörde officiellt 1964) och ersattes då av kvarter med gravar i långa rader längs med rygghäckar. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgärdningar och grusbäddar för att ersätta det med gräsmattor. Den sociala utjämnningen av ståndssamhället avspeglas på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar, oftast utförda i det liggande formatet 60x80 cm.

Från och med 1980-talet blir gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser vi en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också minneslundar för askor som grävs ner anonymt utan plats för namn men med gemensam plats för blommor, askgravlundar med en ofta konstnärligt utformad gemensam plats för namn och smyckning, kistminneslundar där kistor begravs anonymt och utan plats för namn, samt kistgravlundar där kistor begravs anonymt men där det finns en gemensam plats för namn och utsmyckning. Till detta kommer också de muslimska områdena, som ännu främst förekommer på stadskyrkogårdarna.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas, nämligen skogskyrkogården. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922. Dessa präglas av friväxande träd ur det naturliga beståndet, endast sällan eller i begränsad omfattning planterade kultiverade träd.

Sammanfattande beskrivning

Tofteryds kyrkogård omges av kallmur med trädkrans, smidesgrindar och putsade grindstolpar. Kyrkogården är senast utvidgad åt öster 1921. Gravkvarteren inramas av rätvinkliga grusgångar och gravarna ligger merendels i nord-sydliga rader med eller utan rygghäck. Norr och söder om kyrkan i västra hälften dominerar det förra sekelskiftets resliga vårdar intrycket. Av särskilt intresse är ett antal bevarade grusbäddar och några prästgravar, bl.a. ett gjutjärnskors. Kyrkogårdens östra hälft har en tydlig efterkrigstida karaktär med låga vårdar av jämn storlek. Enstaka äldre vårdar indikerar ett äldre skede. Ett antal sorgeträd är planterade på norra och östra delen.

Aktuell gravkarta med kvartersbeteckning av rapportens författare. Grusgångarna mellan kvarteren norr om kyrkan är idag igenlagda. Tofteryds pastorats arkiv.

Tofteryds kyrka och kyrkogård från sydost.

Tofteryds kyrkogård

Kyrka och kyrkomiljö

Tofteryds socken utgörs av höglänt och kuperad skogsterräng öster och väster om Lagans dalgång. Längs ån löper E4:an och järnvägen Jönköping-Värnamo. Flera mossar finns i området och i söder ligger Linnesjön. Strax nordost om denna är kyrkbyn belägen på en uppodlad åsrygg som sträcker sig åt norr. I övrigt är jordbruksmarken begränsad. Socknens fornlämningar i form av bl.a. hällkistor vittnar om att trakten var bebodd vid stenålderns slut. Flera lämningar från järnåldern är knutna till dalgången. "Tophryth" omnämns i skrift 1290 och namnet syftar på tomt och röjning. Jordbruket har till följd av sandig och stenig eller sank terräng alltid varit magert. En av de främsta binäringarna under 1700-talet var kolningen för bygdens järnbruk. Ett av dessa var Götaström som drevs från 1690 fram till 1898 då bruksdöden gick över landet. Av ägarna kan exempelvis nämnas familjen Schéle. I symbios med järnbruket växte en vagnstillverkning fram under 1700-talet för att bli riktigt stor under 1800-talet. En uppgift från 1850 säger att det "finns knappt någon hemmansinnehavare eller torpare, som ej tillika är smed och vagnmakare". Rogberg skriver 1770 om "en myckenhet smeder, som beslå vagnar och förfärdiga allehanda slags arbeten af järn". Med järnvägens ankomst kring 1880 växte stationssamhället Skillingaryd fram i anslutning till landsvägen längs Lagan. Vagnstillverkningen kom att spela en framträdande roll i dess industrialisering. 1917 fanns två stora industrier i Skillingaryd: Thulins och Oscar Ljungberghs åkdonsfabriker. Mellankrigstidens omfattande motorisering ledde till nedgång och flera fabriker sadlade om till möbeltillverkning, vilket ännu spelar en roll på orten. 1920 blev Skillingaryd municipalsamhälle och 1952 köping. Tofteryd är moderförsamling i ett eget pastorat, vilket tidigare omfattade Byarum och Bondstorp, nu Åker och Hagshult.

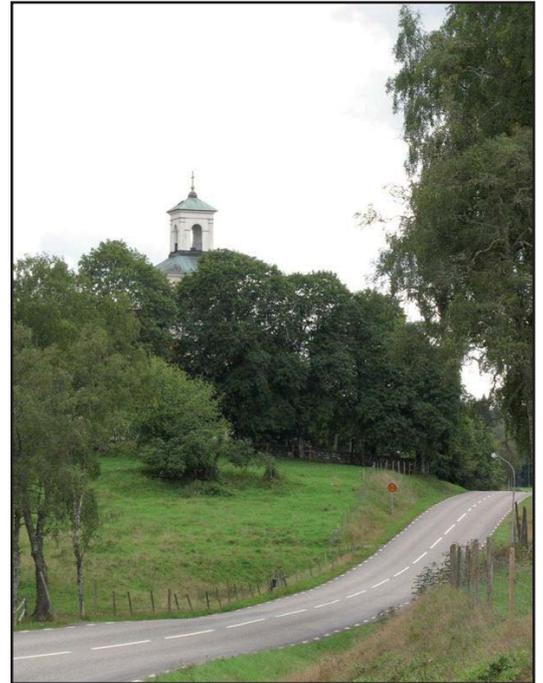
Tofteryds kyrkby omges av odlingsmarker på en höjdrygg, avgränsad genom skogar och ängar på sluttningarna. Från nordost till sydväst rinner i en liten ravin Änggårdsbäcken. Söder om denna är ett vägskäl där vägarna från Skillingaryd i väster, Hagshult i söder och Byarum i norr möts. Bebyggelsen i form av olika gårdar är någorlunda samlad kring platsen. Kyrka och kyrkogård ligger på en platå vid östra sidan om Byarumsvägen. Söder därom ligger skola och kyrkstallar. Skolan är ursprungligen uppförd som sockenstuga 1836. Byggnaden är i två våningar med rödfärgad locklistpanel, korspostfönster, balkong och sadeltak med enkupigt lertegel. Kyrkstallarna utgörs av en länga från tidigt 1900-tal med rödfärgad locklistpanel och sadeltak täckt med korrugerad plåt. Invid står en delvis timrad ladugård som hörde till skolläraren liksom en bod.

Den förra har på gaveln bevarade torrdass för skolan. Mellan skola och kyrkogård finns en liten asfalterad parkering. I slänten mellan kyrkogårdens västra ingång och Byarumsvägen finns en grusad vilplats med parkbänkar och lykta. En terrasserad, bred grusgång leder upp från en vändplats med gräsrandell och buskar nere vid skolan. Längs landsvägen växer en rad av lindar. Invid västgrinden finns en liten minnessten över ”bygdens lyckosamma kamp mot utvidgningen av Skillingaryds skjutfält 1971-1984”. På en höjd norr om vägen, kyrkan och bäcken ligger prästgården. Huvudbyggnaden i 1 ½ plan uppfördes 1883. Den är klädd med gul locklistpanel och har tegeltäckt sadeltak med frontespiser. Till gården hör bl.a. en bevarad tiondebod.

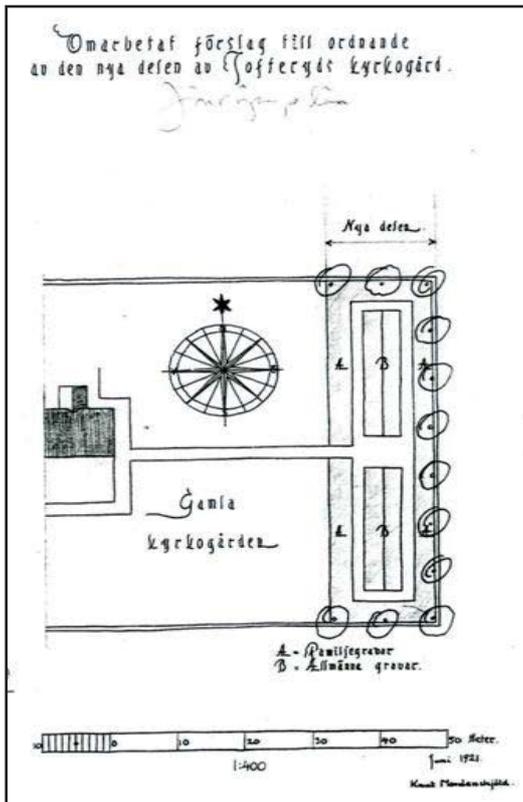
Kyrkan är uppförd 1835 och har fullbrett, rakslutet kor med sakristia i norr. I väster är ett torn med öppen lanternin krönt av förgyllt kors på kula. Fasaderna är spritputsade och vitkalkade samt genombryts av rundbågar med ursprungliga blyinfattade fönster. Portarna markeras av halvkolonner och lunetter. Långhus och kor bär ett valmat sadeltak med enkupigt lertegel medan tornets flacka takfall är täckta av kopparplåt. Kyrkan är ett typiskt exempel på empiretidens strama kyrkobyggnader. Interiören har kvar mycket av den ursprungliga rumsligheten. Vissa nytillskott tillkom vid en restaurering 1936 såsom altartavla och korfönster. Vidare märks orgeln, byggd av Rosenberg 1856. Den föregående kyrkan var en romansk tornlös stenkyrka, från vilken endast en dopfont av den s.k. ”Njudungsmästaren” bevarats. Vidare finns en ekstolpe med arkadmotiv från vad som torde ha varit en stavkyrka.

Kyrkogårdens historik

Tofteryds kyrkogård har medeltida ursprung, men från denna tid syns idag inget ovan mark. 1663 byggdes den första belagda klockstapeln, vilken ersattes av en ny 1712. 1689 uppfördes ”en fyrkantig port eller lucka” i väster. En likadan uppfördes åt norr 1778. På kyrkogården fanns en åttkantig grav tillhörig säteriet Möllnarp. Denna täcktes av ett koniskt tak med järnspira och året 1693. Eventuellt härrör en på tre sidor profilerad sandstenshäll vid sakristian från denna grav, alternativt från gamla kyrkan (altarskiva?). 1829 beskrivs kyrkogården som ”ganska ojämn och på sina ställen bergig, är liksom kyrkan för trång och otillräckelig... Den omgifves af en illa uppförd ringmur...” Vidare omnämns en nu försvunnen grav vid sakristian ”med svartmålat Staquett och hvarjehanda planterade buskar tillhörig aflidne Krono Befallningsman J P Westlund”. Då fanns även två nu försvunna 1700-talsvårdar. Kyrkogården utvidgades 1831 med 30 alnar åt öster och tre år senare med 12 alnar åt söder. Troligen i samband med detta revs stigluckorna samt gravkoret och nuvarande grindpartier kom till som svarar mot kyrkans ingångar. Sannolikt daterar sig även trädkransen till stor del från denna tid.

Kyrka och kyrkogård från norr.

1906 diskuterades en behövlig utvidgning av kyrkogården. Denna avsågs att göras åt öster och en plan utarbetades av Herman Thulin, Värnamo. Detta skulle innebära avsevärda fyllnadsarbeten och arbetena kom ej att utföras förr än 1921 och då enligt en omarbetad plan av Byggnadsstyrelsens arkitekt Knut Nordenskjöld. Utvidgningen blev en 16,5 meter bred remsa längs östra kortsidan. Dessa arbeten sammanföll med anläggandet av en begravningsplats i Skillingaryd. 1932 ordnades den östra hälften av kyrkogården. Den oregelbundna kyrkogårdsmuren fortsattes längs utvidgningen, varvid den gamla öststräckningen helt enkelt flyttades ut. Vidare påbyggdes delar av befintlig mur i höjd och bredd för att få en enhetlig nivå. Ytan öster om kyrkan på äldre delen, vilken var avsedd för allmänna gravar var mycket ojäm och jämnades ut. Ett nät av rätvinkliga grusgångar upptogs på östra halvan. 1949 omnämns att flertalet av de grusbäddar man kan se på ett flygfotografi från samma tid omgavs av ligusterhäckar. Under efterkrigstiden så har flera av gravarnas grusbäddar lagts igen för att underlätta skötseln. 1997 nyplanterades några lönnar i trädkransen längs sydöstra sidan.

Händelsehistorik

Tidig medeltid
Kyrkogården anläggs.

1689
Stiglucka uppförs i väster. (JLST)

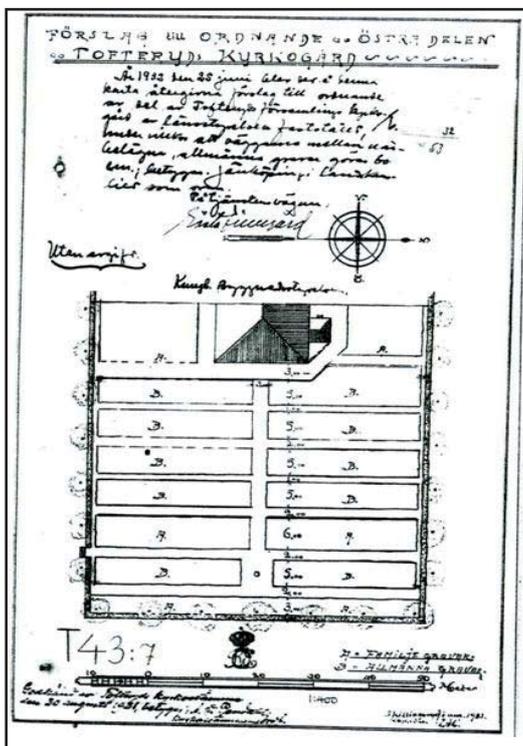
1693
Möllnarpsgraven byggs. (JLST)

1778
Stiglucka uppförs i norr. (JLST)

1831
Utvidgning åt öster (Växjö stifts frågelist)

1834
Utvidgning åt söder i samband med bygge av ny kyrka. Troligen vid detta tillfälle rivs stigluckorna och Möllnarpsgraven samt nuvarande ingångar och trädkrans ordnas. (Växjö stifts frågelist)

1921
Utvidgning åt öster, arkitekt Knut Nordenskjöld. (JLST; Tofteryds pastorats arkiv)

1932

Ordnande av kyrkogårdens östra hälft. (JLST; Tofteryds pastorats arkiv)

1997

Föryngring av delar av trädkrans. (JLST)

Flygfotografi från 1946. Området kring kyrkan består enbart av grusgravar, medan det är glesare i den gamla allmänna linjen öster om kyrkan. JLM.

Västra kyrkogårdsentrén med tredelat grindparti.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Tofteryds kyrkogård har karaktär av en typisk landsorts kyrkogård omkring 1900. Den rektangulära kyrkogården kan grovt indelas i tre delar. Den västra hälften som av kyrkan skiljs i en nordlig och en sydlig del och den östra hälften. De rektangulära kvarteren indelas till stor del av bevarade grusgångar. Här används för enkelhetens skull en bokstavsbezeichnung på kvarteren, A-X. Norr om kyrkan återfinns vi från väster till öster A-H, söder om kyrkan I-N och i öster O-X. I kvarteren norr och söder om kyrkan finns flera äldre vårdar, flera påkostade. Kvarteren öster om kyrkan domineras av efterkrigstidens låga vårdar. Terrängen sluttar där svagt åt öster. Direkt till kyrkogårdens sydöstra hörn ansluter en bod. I anslutning till gångarna finns glest placerade armaturer i form av runda glaslyktor på tjärade stolpar, en enkel och ändamålsenlig form.

Omgärdning

Kyrkogården omges av en kallmur, på utsidan från drygt 1-2 meter hög, högst i nordöstra hörnet. Murens tjocklek är knappt 1 meter. Stenmaterialet utgörs av granitblock och hållar i skiftande storlek. I den äldre delen är det främst mindre format. Man kan tydligt se var muren byggdes på 1932 genom detta. På insidan är muren närmast en stödmur i sydväst, i övrigt omkring en halvmeter hög. Murkrönet är beväxt av mossor och sedum. Norra sträckningen är rikligt överväxt med brunmossa. Mitt för sakristian har muren kalvat något.

Ingångar

Kyrkogården har en huvudingång mitt i väster för tornporten och en i söder mitt för sydporten. Vidare finns i den utvidgade delen två ingångar i söder. Västra ingången är tredelad med fyra sprutputsade (cementhaltig) grindstolpar. Dessa har fyrkantig plan och kröns av tälttak av finhuggen sandsten med tillhörande klot i samma material. De mellersta stolparna är något högre och bär en pargrind. De båda övriga bär var sin enkelgrind. Grindarna som troligen är samtida med kyrkan har ett rikt utförande i smide med karaktäristiska järnband. Dessa är närmast identiska med grindarna i grannsocknen Åker. Den södra ingången har två grindstolpar av samma slag som nämnt. Dessa bär en smidd pargrind med nygotiskt formspråk genom spetsbågar, tillverkad under 1800-talets slut. Fem trappsteg av granit är placerade i muren. Vid östra sidan ansluter ett fyrkantigt vattenkar av fogade granitkvadrar. De båda ingångarna till utvidgningen bär strama spjalgrindar av smide från 1900-talet. Den östliga en pargrind mellan grovt tuktade granithållar. Den västra med fyra granittrappsteg i muren.

Södra ingången med nygotisk järngrind.

Vegetation

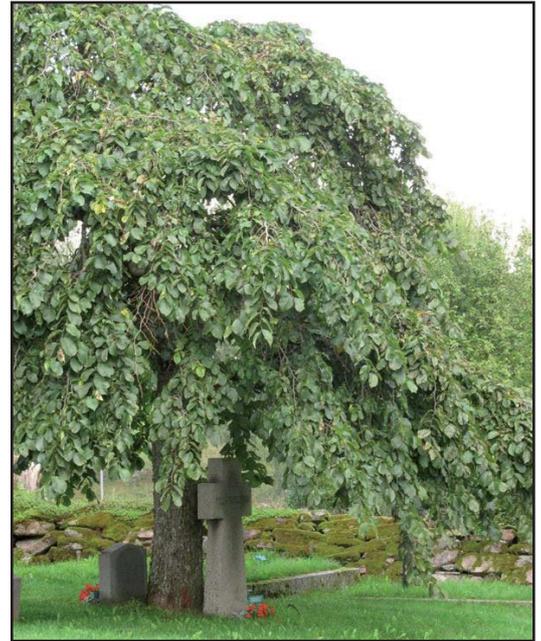
Kring kyrkogården växer en trädkrans, vilken längs den äldre delens norra, västra och södra sidor utgörs av 14 äldre lönnar. Öster om södra ingången och längs utvidgningens östra sida växer nyplanterade lönnar. I nordost finns även tre äldre björkar. Trädkransens gamla lönnar kan delvis vara samtida med kyrkan, särdeles de i nordväst. På kyrkans norra sida domineras kvarteren av ett stort sorgeträd i form av en äldre hängalm. På kyrkogårdens östra hälft växer ytterligare sju sorgeträd i form av hängalmar, dock något yngre. Ungefär en tredjedel av gravraderna har rygghäckar av måbär.

Gångsystem

Ett rätvinkligt nät av grusgångar knyter samman kyrkogården. Mellan ingången i väster och tornporten är en stor grusyta med armar som omsluter kyrkan. Från dessa utgår tvärgångar som inramar de olika kvarteren. I västra hälften är kvarteren små medan de i öster är stora rektangulära. Östra hälften delas i en nordlig och en sydlig hälft av en mittaxel med utskjutande tvärgångar.

Gravårdstyper

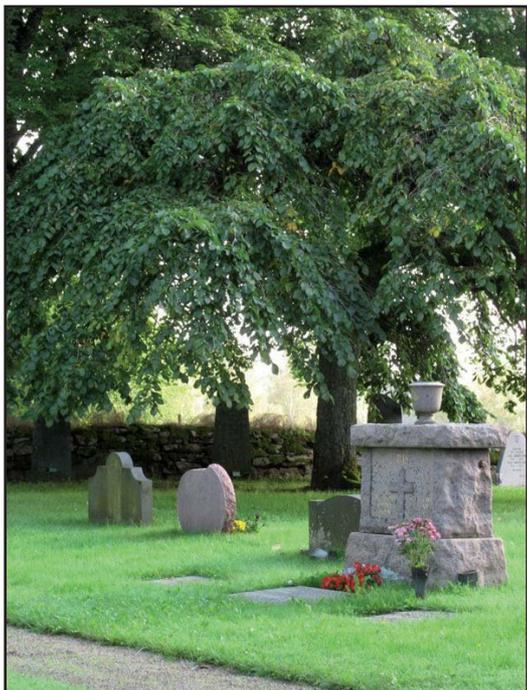
Kyrkogården kan uppvisa gravvårdar från 1600-talet fram till idag. De äldsta är samlade i ett "museikvarter" i södra hörnet mellan torn och långhus. Kyrkogårdens äldsta del, den västra hälften domineras av det förra sekelskiftets resliga vårdar i form av obelisker och bautastenar, vanligen i blankpolerad svart granit. Bland dessa finns ett antal som bevarat sina grusbäddar, vilka en gång fanns över större delen av kyrkogården. I den östra hälften är det efterkrigstidens låga rektangulära vårdar som präglar bilden. Variationen i form är liten och kan förklaras med såväl tidsandan som det begränsade antalet tillverkare. Materialet är främst grå och röd granit, sistnämnda vanligast bland de yngsta och som regel polerad. På samma del av kyrkogården finns även en del allmänna gravar, d.v.s. kostnadsfria gravar till skillnad från de enskilda köpegravarna. Dessa har enkla småskaliga vårdar som sällan når upp till halvmeteren i höjd. I form anspelar de dock på de enskilda gravarnas vårdar. Vanliga bland dem är även små liggare av svart granit. Ett kännetecken brukar vara att gravarna ligger kronologiskt, folk begravdes i rad allt efter frånfalle.

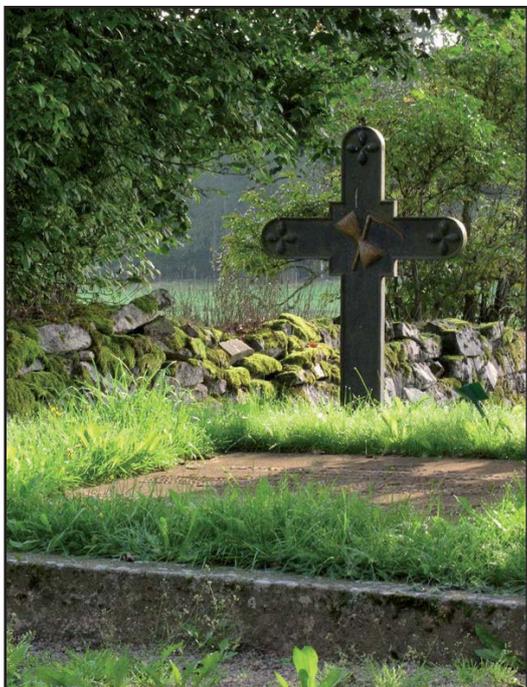
Ett av kyrkogårdens stämningsskapande sorgeträd.

Exempel på det förra sekelskiftets resliga gravvårdar, här en obelisk från 1912 på hovslagare Anderssons grav söder om kyrkan.

Ljungberghska familjegraven i förgrunden i kvarter C, i bakgrunden ett sorgeträd i kvarter B.

Prosten Bloméns gjutjärns kors från 1859 och framför detta en senare kalkstenshäll över prosten Lagergren.

Beskrivning av enskilda kvarter

Kvarter A-H

Allmän karaktär

Nämnda kvarter upptar den norra sidan om kyrkan. Karaktären är något disparat. A utgör en dubbel nord-sydlig gravrad längst i väster med rygghäck. F och G utgör motsvarande i öster men utan rygghäck. Mellan dessa befinner sig B, en rad av vårdar längs norra muren, i skuggan av ett sorgeträd och C-E, tre korta dubbla rader, varav två med rygghäck och endast en eller två vårdar i varje rad. Ursprungligen skiljdes B-E åt av grusgångar som nu är gräsbesådda. Längs kyrkans norra långsida sträcker sig en rad som benämns H. Mest framträdande är det förra sekelskiftets påkostade vårdar. Det är relativt få vårdar.

Gravårdstyper

Områdets äldsta vård utgör gjutjärnskorset från 1859 över prosten J Blomé med tillhörande, numera gräsbesådd, stenram. Flera kyrkoherdar har valt att gravläggas vid kyrkans norra sida. Invid nämnda grav har under 1900-talet lagts en påkostad kalkstenshäll över häradsprosten Jonas Johan Lagergren (död 1833) vilken enligt inskriptionen förde ”andens svärd och höjde kunskapens fackla i ord och toner som ingen före honom; jämväl långt utom pastoratet”. Hällen ligger inom en nu gräsbesådd stenram. Invid kyrkan har en något mindre, men likartad häll lagts över ”kyrkoherden, prosten och nykterhetskämpen” Pehr Östberg (död 1846). Bådas formspråk präglas av 20-talsklassicism. Invid sistnämnda står en kraftig bautasten som pastoratet reste 1916 över kyrkoherde Grillsson. Ytterligare tre kyrkoherdegravar finns: i B en polerad svart bautasten över A J Berg (död 1870) med sonen studeranden, i A ett svart granitkors från 1896 över H Sjögren och i F två liggare över A W Rendahl (död 1946) med fru. Ovanlig är vårdan över folkskolläraren och organisten Peter Sjödell med maka (död 1887), formad som en ekstam med tillhörande krans. Rent individuellt gestaltad är den Ljungberghska familjegraven. Denna hade ursprungligen en grusbädd och omgavs med en kätting. Nu återstår ett kraftigt altare av ljus granit med klovytor och krönande urna. På baksidan är den metallurgiska symbolen för järn utsparad, vilken anspelar på familjens koppling till Götafors järnbruk och det faktum att tre generationer var järnhandlare. Framför altaret ligger tre granithällar. Den äldsta är lagd över bruksförvaltaren Joh. Aug. Ljungbergh (död 1930) med fru. Nästa är lagd 1961 över direktör Oscar Ljungbergh, ägare till en av ortens största åkdonsfabriker. Den yngsta är 1975. I A står en reslig svart granitvård med tempelgavel,

rest över civilingenjören C A E Ljungbergh 1903. Bredvid denna finns kyrkogårdens troligen högsta vård, en över två meter hög bautasten över poststationsföreståndaren Carl Thelanders grav, rest 1901. Kvarter F upptogs av stora familjegravar där man märker två stora grusbäddar med tillhörande bautastentar, den ena tillhörande förrådsförvaltaren vid Kungl. Jönköpings regemente Per Wilhelm Lundebergs (död 1906) familj, den andra över Johan Andersson (död 1919) med fru och son. Sorgeträdets i G tillhör den Tollska familjegraven, vilken markeras av ett stort kors i ljus granit. Som många andra gravar har denna sannolikt haft grusbädd från början. I övrigt består de små kvarteren av låga vårdar från främst 1930-50. Vid sidan av ovan nämnda titlar finner vi några hemmansägare, en fanjunkare, en skräddarmästare och en handlande.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Nordvästra delen av kyrkogården har en utpräglad högrestandskaraktär genom sina enskilda gravar med påkostade vårdar från mitten av 1800-talet fram till omkring 1950. Kyrkans norra sida förknippades fordom med vidskepliga föreställningar om mörka makter. Här är dock tydligt att kyrkoherdarna föregått med gott exempel för att man skulle nyttja även denna del. En del av förklaringen kan också ligga i att sidan vetter mot prästgården. I vilket fall så har kyrkoherdarna fortsatt att gravläggas på denna sida. Resliga bautastentar och andra vårdtyper ger en prägel av förra sekelskiftet, något som förstärks av de två sorgeträden och två stora grusbäddar som bevarats. Vårdar med titlar minner om forna dagars sociala sammansättning. Den Ljungberghska familjegraven är intressant både genom sin form och som vittnesbörd om industrialismens betydelse. Vårdar fram till 1940 skall bevaras på plats, liksom vårdar med titlar. De båda grusbäddarna är särskilt viktiga för karaktären, emedan alla andra slopats. I enstaka fall skulle grusytor med fördel kunna återställas. Området är känsligt för förändringar och eventuella nytillskott skall anpassas till befintliga vårdar.

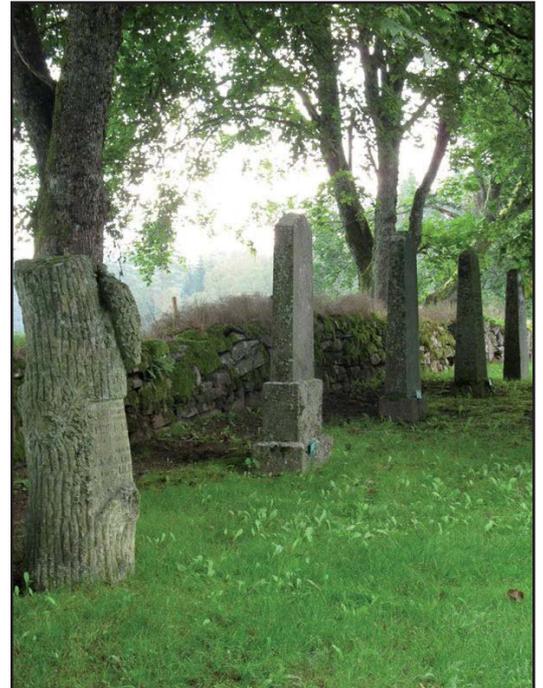
Kvarter I-M

Allmän karaktär

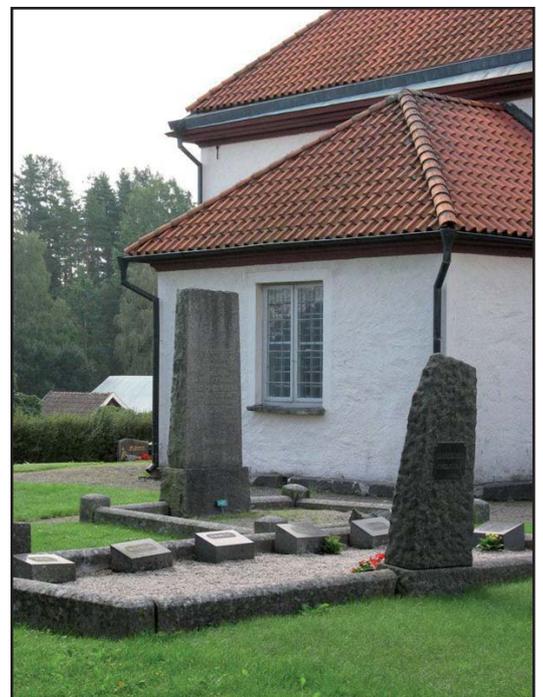
Kvarter I-M utgörs av fem korta nord-sydliga gravrader längs kyrkans södra sida. De skiljs åt av små grusgångar och har alla rygghäckar. Gravvårdsbeståndet är blandat. I det grusade hörnet mellan torn och långhus har några ”museivårdar” placerats.

Gravårdstyper

Kvarteren uppvisar ett blandat bestånd av vårdar från hela 1900-talet. Äldsta vården är en svart polerad obelisk från 1912 över hovslagare G A Andersson. Bland de äldre från tiden fram till och

Resliga sekelskiftesvårdar längs norra muren, i förgrunden en ovanlig vård från 1887 i form av en ekstam på folkskolläraren och organisten Sjödells grav.

Två stora familjegravar med bautasten, grus och stenram i kvarter F.

Granitkors från tidigt 1900-tal i kvarter I, i bakgrunden kvarter J och K med blandat vårdbestånd. Kvarteren åtskiljs av bevarade grusgångar.

En av kyrkogårdens mer ovanliga vårdar som i sin form anspelar på gångna tiders trävårdar, vilket stämmer bra överens med årtalet 1920 och tidens nationalromantiska strömningar.

Två typiska låga vårdar från mellankrigstiden med kraftigt formspråk, ursprungligen samkomponerade med stenram och grusbädd.

med 20-talet är det mest resliga former: kors olikformade hällar, obelisker eller bautastenar. Vid sidan av den vanliga svarta graniten märks ett par vårdar av röd Tranåsgranit, varav den ena en stor liggande häll från 1936 över folkskolläraren och organisten Karl Hjærtstädt med fru. Ett par vårdar i M utgör exempel på de kraftfulla låga former som blev vanliga under mellankrigstiden. Dessa dikterades av regler kring maximihöjd. I stället bredde de ut sig och var som regel samkomponerade med grusbäddar och stenram. Båda dessa har dock mist sina bäddar. Den äldre är från 1926 och har tidstypiska reliefer med liljor. Den yngre utgörs av ett gavelparti med två lägre flyglar, en vanlig modell. En ovanlig vård från 1920 anspelar genom sin pilform på 1600- och 1700-talsvårdar i länet. Efterkrigstidens vårdar är spridda över hela epoken och har överlag ett likartat utseende och är vanligen av grå granit. Tre vårdar från omkring 1950 har karaktäristiska symboler av koppar på krönet. Titlar är vanligt förekommande bland de äldre vårdarna och omfattar förutom ovan nämnda: hemmansägare, köpman, kyrkovård, fjärdingsman och landtbrukare. En vård bär en referens till Missionsförbundets sångbok och vittnar därmed om frikyrkligheten på orten. "Museivårdarna" vid tornet består av fem äldre exemplar. Den äldsta är en rest sandstenshäll från 1672 med en änglafflykt i relief och inskription över Mårten Håkonsson och frun Kristina Andersdotter i Torp. En liknande vård är från 1741 men bär endast initialer. Båda är idag svårläsliga p g a vittring. Ett gravkors av sandsten saknar inskription och en arm. Två gjutjärnskors daterar sig från 1878 och 1901. Två sentida minnesmärken i rostfritt stål respektive granit minner om skalden P J Forslind (1829-1908) respektive "häradsscholmästaren" Lars Thorson Giötman (1645-1705). De är resta 1986 respektive 1987.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter I-M vid kyrkans södra sida uppvisar en enhetlighet i plan med sina rygghäckskantade rader. Det blandade vårdbeståndet speglar utvecklingen inom 1900-talets gravkonst, från det tidiga seklets statusmarkörer till efterkrigstidens kollektivistiska ideal med likartade låga former. Av de en gång vanliga grusbäddarna är nu alla borttagna, vilket försvagat intrycket av området. Rygghäckarna har en rumsskapande verkan. De äldre resliga vårdarna liksom vårdar med titlar skall bevaras på plats emedan de ger ett historiskt djup och en dynamik åt kvarteren. De enskilda sandstensvårdarna från 1600- och 1700-talet liksom gjutjärnskorsen har ett högt konst-historiskt värde.

Kvarter N

Allmän karaktär

Vad som här benämns N är det långsmala kvarteret mellan kyrkogårdens sydvästra hörn och dess södra ingång. Detta kvarter består av korta nord-sydliga rader med vårdar vända mot öster. Kvarteret har en mycket enhetlig prägel av förra sekelskiftet genom sina resliga vårdar.

Gravvårdstyper

Ungefär hälften av vårdarna är resliga typer från förra sekelskiftet och den andra hälften låga efterkrigstidsvårdar. Genom sin storlek är det de förra som helt präglar kvarteret. Vanligast är olika obelisk-former, vanligen s.k. flata. Företrädesvis rör det sig om polerad svart granit. Den äldsta vården är rest 1885 över manufakturmeden S J Malmqvist med fru. Två av familjegravarna har bevarad grusbädd med stenram, något som ursprungligen de flesta hade. Den ena tillhör landtbrukaren Johannes Jönsson (död 1905) och den andra nämndemannen Anders Johannessons familjegrav. Båda har typiska flata obelisker. Den förra bädden är utvidgad åt norr och rymmer tre små liggare från 1935-49. Ytterligare två obelisker härrör från 1896 respektive 1906 och är resta över två kyrkovårdar. En vinkelbruten vård från 1912 över en husägare bär referens till Missionsförbundets sångbok. De låga vårdarna spänner över en period från 1935 till 1987. De är av olidfärgad granit. Ett par av de äldre har utpräglat klassiserande detaljer.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter N är vid sidan av norra sidan kyrkogårdens bäst bevarade kvarter med en enhetlig prägel av förra sekelskiftet. Detta består i ett stort antal resliga vårdar, främst i form av obelisker av svart polerad granit. Två av dem har bevarad grusbädd med stenram, arrangemang som är av stor vikt att bevara eftersom de i övrigt nästan försvunnit

Det väl sammanhållna kvarter N i sydväst med ett rikt bestånd av sekelskiftesvårdar i svart granit.

Obelisker i kvarter N, två med grusbädd, den främre är kvarterets äldsta vård rest 1885 över manufakturmeden Malmqvist med fru.

Vy från tornlanterninen åt nordost.

Typisk låg vård från 1900-talets mitt med klassiserande formspråk genom fronton och kolonner.

1960- och 70-talens vårdar har ett stramare formspråk, här vårdar över smedmästare respektive lärarinna.

från kyrkogården. Många av vårdarna bär titlar som minner om socknens historia, exempelvis hammarsmeden och landtbrukaren. Kvarterets äldre vårdar är av avgörande betydelse för att ur kyrkogården kunna avläsa ett historiskt djup och för bevarandet av ett dynamiskt intryck. Dessa vårdar skall bevaras på plats. Kvarteret är mycket känsligt för förändringar och eventuella nytillskott skall anpassas till befintliga vårdar.

Kyrkogårdens östra del med låga vårdar från mellan- och efterkrigstiden.

Kvarter O-X

Allmän karaktär

Nämnda kvarter upptar kyrkogårdens östra hälft och har alla en likartad karaktär. Området ordnades och indelades 1932. Kvarteren har alla två till fyra nord-sydliga rader, varav en stor del är dubbla. I O, P och S har dessa rader rygghäckar. I flera av kvarteren finns ett sorgeträd. Ursprungligen så har stora delar av kvarteren upptagits av allmänna gravar, men detta kan nu bara skönjas på enstaka platser, främst i öster. Vad som idag dominerar är efterkrigstidens låga vårdar.

Gravvårdstyper

Kvarteren består till största delen av efterkrigstidens låga, rektangulära vårdar av tämligen enhetlig storlek och form. De daterar sig från 1930-talet fram till idag. Grå granit är vanligaste materialet medan svart granit nästan bara förekommer bland de äldre och röd bland de yngre. I de fem östligaste kvarteren är det 1930-, 40- och 50-talen som dominerar. Bland dessa är flertalet familjegravar. Några är mer särpräglade, detta gäller framför allt de fem vårdar från 50-talet som har identisk kröndecor av koppar i form av en låga alternativt ett kors inom bokstaven Omega. Inom dessa kvarter kan man tydligt

utpeka ett antal allmänna gravar, men det är svårt att få grepp om någon kronologi eller om det någonsin rört sig om rena allmänna gravkvarter. De allmänna gravvårdarna är småskaliga, knappast en halvmeter höga och som regel av svart granit. De kan anspela på enskilda gravars vårdar eller bara vara små liggare. Det här aktuella tiotalet vårdar är från 1920-50-talet. I de västra kvarteren kan man ännu klart urskilja en äldre generation gravar bland vårdarna från 1960-80-talet. Men de ger ingen entydig bild av allmänna gravkvarter, även om enskilda vårdar tycks tillhöra allmänna gravar. Åldrarna är disparat och ger inget sken av kronologisk ordning. Den äldsta vården är en rest kalkstenshäll från 1881 över kyrkovården A P Johannesson och hans fru Chrestina i P. Andra äldre vårdar är två flata obeliskerna av svart granit från 1893 och 1905 i kvarter O. I allt rör det sig om ett tiotal vårdar. En kuriositet är den lilla enkla marmorvården över E R Leander, Illinois, 47th Armed Infantry, vilken dog 1944 under andra världskrigets slutskede. Bland övriga intressanta vårdar finns en häll över Anna Britta Petersdotter (död 1919), Tofteryds sockens första småskolelärarinna. I R finns östra halvans enda grav med grusbädd, tillhörande kyrkovaktmästares familjegrav från 1937. Vid dess hörn växer ett av sorgeträden. Vidare finns en familjegrav med ett marmorkors och ett äldre hjulkors av kalksten i O. För sig själv i änden av P ligger Tolfska familjegraven med sitt särpräglade smideskors och sex stycken liggare från 1916-93. Familjegravar är ovanliga efter 1950-talet. Titlar förekommer sparsamt men långt in i efterkrigstiden, för vissa yrken som exempelvis lärarinna ännu på 1980-talet. Av titlar finns i övrigt: smedmästare, nämndeman, kyrkvård, hemmansägare, skräddare, trävaruhandlare, soldathemsföreståndare, korpral och byggmästare. Vid muren och dumphögen finns ett par vårdar som sannolikt härör från allmänna gravar.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kyrkogårdens östra hälft speglar med sina raka, delvis rygghäcks-kantade, rader av låga, jämnstora vårdar efterkrigstidens ideal. Som övergripande tankegång gäller jämlikhet såväl på jorden som inför Gud. Detta är en karaktär som finns på många svenska kyrkogårdar. Dock finns inom kvarteren spår av en äldre generation gravvårdar som ger ett historiskt djup och därmed är viktiga att bevara på plats. Ett litet antal vårdar utmärker även allmänna gravar, likaså viktiga att bevara för kyrkogårdens läsbarhet. Titlar på vårdar berättar om socknens kultur- och personhistoria och dessa utgör därmed viktiga dokument att bevara. Rygghäcker och sorgeträd är en framträdande del av kvarterens gestaltning.

Den enda bevarade grusbädden på kyrkogårdens östra del, skuggad av ett av de stämningsskapande sorgeträden.

Tre små vårdar från 1920-talet i allmänna linjen.

Bod

Byggnaden hör samman med kyrkogårdens utvidgning 1921. Den vilar på en sockel av fogad marksten. Väggarnas regelverkstomme är klädd med rödfärgad locklistpanel. I gaveln åt väster sitter en pardörr av svartmålade bräder. Ovan denna är ett lunettfönster. Byggnaden bär ett sadeltak med tvåkupiga lertegel. Ursprungligen bör boden ha hyst begravningsvagn, idag är den redskapsförråd.

Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet

Tofteryds kyrkogård har medeltida ursprung, men av detta syns idag inget ovan mark. Kallmurar, trädkrans och smidesgrindar ger en bild av en typisk landsortskyrkogård. De putsade grindstolparna är ett vanligt inslag i bygden, västentrén är särskilt accentuerad. Kyrkogården är utvidgad åt söder 1834 samt åt öster 1831 och 1921. Någon påtaglig markering mellan de olika delarna finns inte. Däremot har den östra halvan en klart sentida prägel, kännetecknad av efterkrigstidens raka rader av låga, enhetliga vårdar. Detta ger en bild av folkhemmets kyrkogårdsideal, ett vanligt drag på landets kyrkogårdar. Bland vårdarna finns dock ett fåtal representanter för allmänna gravar, liksom andra äldre vårdar. Dessa ger ett visst historiskt djup åt kvarteren. Kyrkogårdens västra hälft med den nyklassicistiska kyrkan i mitten har en mer ålderdomlig prägel som speglar idealen kring förra sekelskiftet. I kontrast mot efterkrigstidens vårdar reser sig ett stort antal bautastenar och obelisker, sin tids statusmarkörer efter döden. Ett litet antal av dessa har bevarat sina grusbäddar, en gång ett dominerande inslag på kyrkogården. Dessa gravar speglar således ett försvinnande gravskick. På nordsidan av kyrkan finns ett antal prästgravar, vilka berättar om Tofteryds egenkap av moderförsamling i pastoratet. En av prästgravarna har ett gjutjärnskors och ytterligare två sådana står i ett ”museikvarter” vid tornet. Förekomst av titlar på äldre vårdar ger en bild av en gången tids samhälle och även järnhanteringens betydelse i socknen. Kyrkogårdens nät av rätvinkliga grusgångar är i stort intakt och utgör en viktig dimension. Grus som material är en betydelsefull del för upplevelsen av landsortskyrkogården. Ett antal s.k. sorgeträd växer på både gamla och nya delen och förstärker intrycket av en tidig 1900-talskyrkogård. I varierande utsträckning kantas gravraderna av rygghäckar, också det ett 1900-talsdrag. Genom sin enhetliga sekelskifteskaraktär är området norr och söder om kyrkan särskilt känsligt för förändringar.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar och gravrätter ändras. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är

uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och att gravvårdar från olika tider finns representerade.

Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:

- Kallmurar, smidesgrindar, grindstolpar, trädkrans, sorgeträd, rygghäckar och grusytor är väsentliga delar av kyrkogårdens utformning.

- Vårdar fram t o m 1940 eller med titel bör bevaras på plats, inklusive eventuell stenram och grusyta. Gjutjärnskors och vårdar äldre än 1850 skall finnas med på kyrkans inventarieförteckning.

- Nytilskott bör betraktas restriktivt i kvarteren norr och söder om kyrkan.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)

Tofteryd pastorats arkiv.

Växjö stifts frågelista om kyrkogårdar 1949.

Tryckta källor

Götaströms bruk och åkdonstillverkningen i Skillingaryd. Skillingaryd 1959.

Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag för Vaggeryds kommun. Jönköping 1989.

Svenskt ortnamnslexikon. Uppsala 2003.

Sverige. Geografisk beskrivning. Del V. Stockholm 1931.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 336/05

Beställare: Växjö stift

Fastighetsägare: Tofteryds kyrkliga samfällighet

Rapportansvarig: Robin Gullbrandsson

Foto: Robin Gullbrandsson

Län: Jönköpings län

Kommun: Vaggeryds kommun

Socken: Tofteryds socken

Fastighetsbeteckning: Tofteryd 1:1

Belägenhet: Ekonomiska kartans blad Tofteryd 6E3a 1993

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv